

**SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF CORRUPTION AND BRIBERY
AMONG THE POPULATION OF UKRAINIAN PROVINCES OF THE
RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY**

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ КОРУПЦІЇ ТА ХАБАРНИЦТВА СЕРЕД
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

Burylov K.V. / Бурилов К.В.

postgraduate student of the Department of history, archaeology and tourism/

аспірант кафедри історії, археології та туризму

Юридичного факультету/Faculty of Law

ORCID 0009-0006-0766-6341

VOLODYMYR DAHL EAST UKRAINIAN NATIONAL UNIVERSITY

Kyiv, 17 John Paul II street, 01042

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,

Київ, Іоанна Павла II 17, 01042

Анотація. У статті розглянута структура та ієрархія бюрократичного апарату управління українськими губерніями Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття. Проаналізовано взаємозв'язок економічного розвитку з економічним добробутом чиновників та вплив останнього на корупційні мотиви державних службовців. Розібрані причини корупційної діяльності різних категорій чиновників.

Ключові слова: чиновники, корупція, хабарництво, взаємозв'язок, економічний добробут.

Вступ.

У даній праці розглядається та здійснюється аналіз економічного розвитку українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття, а саме здійснюється загальне порівняння економічного та побутового добробуту населення деяких українських губерній. А також аналізуються економічно-побутові умови життя таких соціальних груп населення як державні службовці всіх рівнів адміністративного апарату управління губерніями та працівників поліцейського відомства. Зокрема досліджуються тенденції щодо зміни економічного добробуту населення протягом другої половини XIX – початку XX століття.

Метою дослідження є виявлення впливу соціально-економічних факторів на рівень корупції та хабарництва серед населення українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття, а також аналіз взаємозв'язку

між рівнем економічного розвитку губерній в цілому, економічно-побутовим добробутом окремих соціальних груп та випадками корупції і хабарництва.

Основна частина.

Рівень економічного добробуту чиновництва залежав від того, до якого рангу належав відповідний державний службовець. Саме видання в 1722 році Петром I закону, що вводив Табель про ранги, започаткувало утворення в Російській імперії такої нової соціальної групи – чиновництва [1, с. 24]. До кінця першої чверті XVIII під впливом кардинальних внутрішньо-політичних реформ та нових зовнішніх геополітичних реалій Московське царство – держава із все ще багато в чому середньовічним соціально-політичним устроєм, остаточно перетворилась у Російську імперію з новим адміністративно-чиновницьким апаратом управління. У подальшому дана ієрархічна структура посад чиновників буде зазнавати деяких змін, але все одно проіснує до 1918 року.

Таким чином згідно «Уставу про службу цивільну» табель цивільних чинів складався із таких чинів:

- I клас – Канцлер (с початку 30-х років XIX століття дійсний таємний радник I класу);
- II клас – Дійсний таємний радник;
- III клас – Таємний радник;
- IV клас – Дійсний статський радник;
- V клас – Статський радник;
- VI клас – Колезький радник;
- VII клас – Надвірний радник;
- VIII клас – Колезький асесор;
- IX клас – Титулярний радник;
- X клас – Колезький секретар;
- XI клас – в XIX столітті у цивільних відомствах нікому не жалувались;
- XII клас – Губернський секретар;
- XIII клас – в XIX столітті у цивільних відомствах нікому не жалувались;
- XIV клас – Колезький реєстратор.

Визначення рівня економічного добробуту державних службовців Російської імперії ускладнюється декількома аспектами: по-перше, рівень жалування чиновника та ціни на певні товари і послуги могли суттєво відрізнятися в залежності від губернії Російської держави; по-друге, існувало таке явище, як затримки виплат по жалуванню державним службовцям. Тобто в статистичних відомостях могла бути зазначена інформація про виплату певної суми по жалуванню для чиновника відповідного рангу, яку в реальності державний службовець не отримував.

Декабрист Михайло Олександрович Назімов дуже показово репрезентував рівень економічного добробуту чиновників найнижчих рангів. У своїх спогадах він писав наступне: «Неможливо було без важкого, сумного почуття бачити цих обірваних, неголених та виснажених тяготами бідняків...» . Зокрема мова йде про таких службовців як копіїсти, підканцеляристи та канцеляристи, які отримували жалування від 1-го до 2-х та не більше ніж 3 або 4 рублі на місяць, а також повітчиків які отримували не більше 6 або 8 рублів на місяць. Факт тяжкої праці та малого жалування канцелярських писарів підтверджує у своїй праці дослідник С. С. Падалко, наводячи такі чіткі приклади оплати праці писарів: старший писар – 25 рублів, середній – 15 рублів, молодший – 5 рублів на місяць [2, с. 154]. Працюючи по 12-14 годин щодня, писарі не могли дозволити собі працювати на якійсь іншій роботі, щоб отримувати додатковий дохід. Саме наведені вище факти були основними причинами, що спонукали дрібних чиновників вдаватися до таких махінацій як знищування протоколів різноманітних справ, не направляти протоколи за призначенням до відповідних установ, підробляти відмітки у настольному реєстрі тощо. Таку точку зору поділяв і Київський генерал-губернатор Іларіон Васильчиков, вважаючи, що саме низьке жалування спонукало чиновників до хабарницької діяльності [3, с. 9].

Рівень окладу рядових чиновників був значно вищим від нижчого чиновництва та відрізнявся у залежності від роботи в повітових, чи губернських установах. Отже, розглянемо оклади рядових чиновників залежно від категорії

установ.

Рівень окладу на рік у повітових установах:

Лікарський помічник (підлікар-фельдшер) – 60 рублів (по I розряду), 90 (по II розряду);

Повітовий лікар – 140 рублів (по I розряду), 180 рублів (по II розряду);

Повітовий землемір – 300 рублів (по I розряду), 400 рублів (по II розряду);

Повітовий доктор – 300 рублів (по I розряду), 400 рублів (по II розряду);

Повітовий скарбник (IX класу) – 250 рублів (по I розряду), 375 рублів (по II розряду);

Повітовий суддя – (VIII класу колезький асесор) – 300 рублів (по I розряду), 450 рублів (по II розряду);

Справник (IX класу титулярний радник) – 250 рублів (по I розряду), 375 рублів (II розряду).

Рівень окладу на рік у губернських установах:

Секретарі у губернському правлінні та губернських палатах (казенний, палатний суд) – 250 рублів (по I розряду), 450 рублів (II розряду);

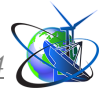
Асесор VIII класу (колезький асесор) – 300 рублів (по I розряду), 450 рублів (II розряду);

Губернський прокурор – 600 рублів (по I розряду), 750 (по II розряду);

Радник VI класу (колезький радник) – 600 рублів (по I розряду), 750 (по II розряду) [4, с. 74].

На окрему увагу заслуговує рівень жалування працівників поліції, оскільки діяльності саме представників Міністерства внутрішніх справ впливає на ефективність боротьби з незаконною діяльністю мешканців імперії, зокрема на загальний рівень корупції та притягнення до відповідальності за корупційну діяльність. У такій ситуації дуже важливо, щоб працівники поліції мали такий рівень жалування, який би забезпечував достатній рівень економічного добробуту.

Отже, у 60-х роках XIX століття у багатьох містах українських губерній Російської імперії річне жалування городничих не перевищувало 280 рублів,

приставів – 57, квартальних наглядачів – 36. У 1859 році в Києві були встановлені наступні грошові виплати: міським наглядачам по 150 рублів сріблом та забезпечення квартирою; становим приставам – 300 рублів утримання; їх помічникам – 250 рублів; слідчим приставам – 300 рублів на рік [5, с. 252].

Для того, щоб краще зрозуміти рівень жалування представників бюрократичного апарату достатньо звернути увагу на ціни за 1895-1899 рр. наступних основних продуктів: житнє борошно – 1,34 руб. за пуд, пшеничне борошно – 1,697 руб. за пуд, гречана крупа – 1,17 руб. за пуд, яловичина – 4,37 руб. за пуд, свинина – 4,12 руб. [6, с. 85].

З історичного документу «Матеріали для географії і статистики Росії. Чернігівська губернія» наведено таблицю, що містить статистичні дані по середнім цінам на хліб в місті Глухові Чернігівської губернії з 1850 – 1860 роки [7, с. 431-432].

Таблиця 1 - Середні ціни на хліб в місті Глухові головного ринку хлібної торгівлі Чернігівської губернії

Роки	Жито, за пуд	Пшениця, за пуд	Овес, за чверть 8 мір
	Вартість у копійках	Вартість у копійках	Вартість у рублях
1851	23	45	1,6
1852	24	50	1,15
1853	30	50	1,60
1854	35	50	1,75
1855	45	55	2,75
1856	50	85	2,40
1857	47	86	1,30
1858	25	60	1,15
1859	35	70	1,15
1860	27	65	1,85

Наведені дані щодо рівня жалування представників бюрократичного апарату управління дають чітко зрозуміти, що оплата державних службовців саме вищого рівня (чиновників та поліцейських) давала можливість забезпечувати досить високий рівень особистого добробуту на відміну від чиновників та працівників поліції нижчого рівня. На перший погляд може скластися враження, що серед представників вищої бюрократії рівень корупції був нижчим через набагато високий рівень жалування, але це зовсім не так. Підтвердженням вище сказаного можуть бути декілька одіозних прикладів корупційної діяльності, які детально описав у своєму звіті по ревізії Київської губернії сенатор Половцев. Мова йде про розтрата та нестачу мирських грошей на суму більше ніж 23 000 рублів, яка виникла через незаконну діяльність мирових посередників. На посаду мирових посередників призначали представників місцевого дворянства, які повинні були врегулювати поземельні відносини між поміщиками та селянами, але замість цього вони наживалися за рахунок мало захищених верств населення. Показовою є ситуація коли місцеві чиновники за так звану подводну повинність, яка повинна була відбуватись наймом, збирали гроші з сільських громад, інколи сума збору становила 1 рубль 9 копійок з особи.

Однією із причин такої поширеності корупції та хабарництва серед чиновників була так звана патронажна модель організації бюрократичного апарату управління державою, коли владні еліти об'єднувались по вертикалі, а влада чиновників походила не від їх рівня освіти, особистих якостей та інтелектуальних здібностей, а від ступеню їх зв'язків з клієнтами та чиновниками більш високого рангу [8, с. 112]. Звичайно, що у такого суспільного явища як корупція велика кількість підстав для виникнення. Такими факторами є недосконалість нормативно-правових актів, судової системи, а також загальнонародна толерантність до проявів хабарництва, яка виникала через недовіру народу до влади та державних інституцій.

Висновок. Досліджуючи проблематику корупції у суспільстві другої половини XIX – початку XX століття може виникнути спокуса сформулювати

хібну теорію ментально-психологічної схильності представників бюрократії, поліції, селян і міщан до хабарництва, що суттєво спростить погляд на складні політичні, соціальні та економічні процеси, які відбувались в Російській імперії та у складному взаємозв'язку формували корупційне середовище.

Причини виникнення корупції мали складний багатоаспектний характер та залежали від діяльності різних соціальних груп. Однозначно зрозумілим є той факт, що низький рівень жалувannya та важка праця чиновників низького рангу не забезпечували їм достатнього рівня економічного добробуту та прирікала їх на злиденне існування. Основними причинами корупції серед чиновників низького рангу були їх низький рівень жалувannya та нужденне життя. Головними причинами корупції серед чиновників високого рангу були прагнення до більшого збагачення, ментальна хабарницька атмосфера, яка панувала не тільки серед вищого чиновництва, а й серед найвищого політичного керівництва держави, недосконалість правової системи. Звичайні селяни та міщани у переважній більшості випадків були вимушені давати хабарі, оскільки були самими незахищеними та залежними від свавілля чиновників соціальними групами.

Література

1. Зайончковський П. А. Урядовий апарат самодержавної Росії в XIX ст. Москва : Мисль, 1978. 288 с.
2. Падалка С. С. Проблема корупційних зловживань чиновників місцевих цивільних і правових органів другої половини XIX ст. в теоретичній спадщині М. Драгоманова. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки*. 2015. № 13.
3. Падалка С. С. Хабарництво в середовищі імперського чиновництва Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): передумови та соціальні чинники. *Світ Кліо*. 2021. № 2(1).
4. Зайончковський П. А. Урядовий апарат самодержавної Росії в XIX ст. Москва : Мисль, 1978. 288 с.

5. Молчанов В.Б. Корупція як соціальний чинник добробуту імперської адміністрації у підросійській Україні в XIX – на початку XX ст.: Зб. наук. пр. – 2008.

6. Зайончковський П. А. Урядовий апарат самодержавної Росії в XIX ст. Москва : Мисль, 1978. 288 с.

7. Матеріали для географії і статистики Росії. Чернігівська губернія. https://books.google.com.ua/.URL: https://books.google.com.ua/books?id=i3ANEAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 25.09.2025).

8. Падалка С. С. Суспільний менталітет як чинник зловживань хабарництвом на правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. № 49.

Abstract. *The article examines the structure and hierarchy of the bureaucratic apparatus of the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the 19th and early 20th centuries. The relationship between economic development and the economic well-being of officials and the influence of the latter on the corruption motives of civil servants are analyzed. The reasons for the corruption activities of various categories of officials are analyzed.*

Keywords: *officials, corruption, bribery, interconnection, economic well-being.*

Науковий керівник: д.і.н., проф. Михайлюк В.П.

Стаття надіслана: 25.09.2025 р.

© Бурилов К.В.